

I

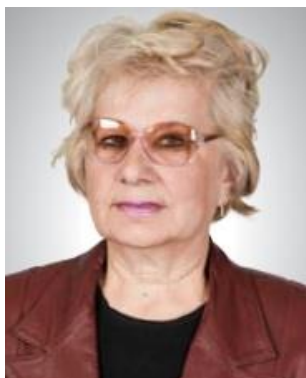
PROBLEME GENERALE ALE CERCETĂRII PATRIMONIULUI CULTURAL

EDUCAȚIA PENTRU PATRIMONIU ÎNTR-UN TRAZIȚIE ȘI TRANSFORMARE

Dr. hab. Elena PLOȘNIȚA,
Muzeul Național de Istorie a Moldovei
e-mail: rackayskaine@yahoo.com

Summary

The article touches upon certain problems in the field of cultural heritage education, older or more recent, the author arguing that the patrimony has a real social and economic significance and its proper scientific and public use can contribute to the sustainable development of the contemporary society, can offer a new quality of the cultural life for one or another community. We sought to advance ideas, not imposing them, to tackle the theme of heritage education without making verdicts or conclusions from the standpoint of dictate. Our judgments come directly from practice and documentation, being based on the author's thoughts, horizons and experience. They are not complete and probably have a certain degree of subjectivity. But they all have the goal of presenting for public discussion the issues of cultural heritage education, the role of heritage in the formation of the individual, awareness of the need to use and promote local and national heritage.

Cultural heritage education is necessary in our society because it is not only a source of information and awareness of the social importance of the cultural heritage, but also of ensuring civic involvement of the population in a long-lasting cultural process. Thus, heritage can become an essential and effective component of the cultural mental outfit of the individual. Cultural heritage education leads to the increase of the positive parameters of the personality, the establishment of a correct attitude of the individual towards the cultural goods, to the culture and the national history. It is necessary to say that there are certain deficiencies in heritage education. The shortcomings of education or even its absence requires urgent and long-term measures. It is true that in the last few years several laws and normative acts

regarding the protection of the mobile and immobile, material and immaterial heritage have been elaborated and adopted, but they have not been elaborated and analyzed with the wide participation of the specialists in the field and of the interested bodies. Neither one of the laws on education or cultural heritage contains a chapter devoted to heritage education. The coordinating institutions of the field did not show a favorable attitude towards cultural heritage. In most cases, they do not control their own regulations or the implementation of laws. However, in the educational process institutions have to offer quality services. Cultural heritage education promoted by mobile and immobile cultural goods is missing from school textbooks, courses, school and university practice, visual propaganda. Despite this fact in daily practice there are some positive achievements in formal and non-formal education, obtained by universities and museums, by public associations. The results of heritage education should be better presented to the public, including through the media. Unfortunately we do not have a specialized press in the Republic of Moldova. In Moldavian media, heritage issues are only found in terms of political agreement or disagreement, scandal or shocking news, and not found in terms of systematic information and public education.

It is clear that today the approach to heritage education requires revision, modernization and adaptation to the demands of transformation, change, removing all the deficiencies in the field. It is not enough to find the need for a change, it is necessary to provide it with all the conditions for realization. And this change in heritage education can only be achieved with the interest and support of the state, civil society, and local communities.

Keywords: cultural heritage, cultural heritage education, educational project, formal and non-formal education, exploration of cultural heritage.

Patrimoniul cultural are o semnificație socială și economică reală și, corect valorificat științific și public, poate oferi o nouă calitate vieții culturale și spirituale, poate contribui la o dezvoltare durabilă a societății contemporane. Moștenirea culturală are o semnificație fundamentală pentru dezvoltarea Republicii Moldova, este o componentă importantă, de bază, a potențialului spiritual, intelectual al țării, care determină dezvoltarea personalității și continuitatea generațiilor, stabilește principiile educației estetice și patriotice, conduce la crearea unui portret atractiv al republicii ca o țară cu un potențial turistic, cultural deosebit. Astăzi, valorile patrimoniului cultural „depășesc cadrul material, suportul, construcția, trecând în idee, concepte și forme diferite ce probează capacitatea creativă (pozitivă sau negativă) a omului. Mult timp, oamenii au fost dirijați spre înțelegere, autoritar – dimensionată a bunurilor culturale: cele mai valoroase = cele mai vechi sau cele mai cunoscute; astăzi ni se vorbește despre un patrimoniu în diversitatea sa locală, regională, europeană”¹. Și această moștenire culturală în diversitatea sa necesită o abordare activă, de colaborare și participare, de implicare în mod responsabil a publicului, în

---

¹ Ioan, Opriș, *Transmuseographia*, București: Oscar Print, 2000, p. 24.

descoperirea, aprecierea și, desigur, protejarea patrimoniului la nivel local și național. Patrimoniul stă la baza identității și specificului național. Identitatea patrimoniului cultural al țării rezidă nu numai în bunurile culturale mobile și imobile intrate în circuitul public și științific, dar și în cele care așteaptă să fie identificate, teaurizate și valorificate. Gestionarea durabilă a patrimoniului cultural reprezintă o opțiune strategică pentru secolul XXI, pentru că creează valoare și locuri de muncă, îmbunătățește calitatea vieții, orientează spre o dezvoltare durabilă a turismului cultural. Ignorarea gestionării corecte și durabile a patrimoniului va duce la greșeli, pierderi în identificarea, sistematizarea, cercetarea și restaurarea, protejarea și folosirea monumentelor de istorie și cultură, a patrimoniului cultural și natural. Protejarea patrimoniului este parte componentă a culturii și istoriei naționale. Ea are impact deosebit asupra dezvoltării proceselor istorico-culturale și sociale, contribuie la democratizarea și umanizarea conștiinței sociale. De aceea este necesară educația propatrimoniu, de aceea repunem în discuție, revenim la problema educației pentru patrimoniu, a rolului patrimoniului în formarea personalității, a conștientizării necesității valorificării și promovării patrimoniului local, național, universal.

Studierea și promovarea patrimoniului cultural este inclusă în toate structurile sistemului educațional al multor țări europene. Asupra educației propatrimoniu s-au pronunțat mai mulți specialiști care au emis o serie de teorii. Au excelat cercetătorii din Italia, Franța și SUA, care recunosc educația propatrimoniu ca un atribut de bază al lumii contemporane. În ultimele două-trei decenii, educația pentru patrimoniu a trecut printr-o serie de transformări care au avut repercusiuni directe asupra dezvoltării socioculturale. Educația pentru patrimoniu este necesară în societatea noastră, pentru că ea este nu numai un izvor de informare și conștientizare asupra importanței sociale a domeniului patrimoniului cultural, dar și unul de asigurare a implicării civice a populației într-un proces cultural de lungă durată. Astfel, patrimoniul poate deveni o componentă esențială și de mare efect a bagajului general, cultural al individului. Educația pentru patrimoniu conduce la creșterea parametrilor pozitivi ai personalității, la stabilirea unei atitudini corecte a individului față de bunurile culturale, față de cultura și istoria națională.

Republica Moldova, stat tânăr, independent și suveran, apărut pe harta Europei numai în anul 1991, traversează o perioadă social-politică complicată, cu multe dezbateri teoretice și rezolvări practice, care i-au în considerație și problema patrimoniului cultural. Factorii decizionali ai vieții de stat proiectează devenirea socială și prin dezvoltarea culturii, sub aspectul creației, dar și a cunoașterii (prin educație) și promovării patrimoniului cultural în țară și peste hotare. S-au făcut multe în domeniu, dar insuficient, pentru a convinge. Este necesar să spunem că există anumite deficiențe în educația pentru patrimoniu. Carențele educației sau

chiar absența ei reclamă măsuri de urgență și de lungă durată. Este adevărat, că în anii din urmă au fost elaborate și adoptate mai multe legi și acte normative cu privire la protecția patrimoniului mobil și imobil, material și imaterial, dar nu au fost elaborate și analizate cu participarea largă a specialiștilor din domeniu și a organismelor interesate. Nici în una din legile privind educația sau patrimoniul cultural nu vom găsi un capitol consacrat educației pentru patrimoniu. Instituțiile coordonatoare a domeniului nu au arătat și nu dau dovadă de o atitudine favorabilă patrimoniului cultural. De cele mai multe ori nu controlează propriile dispoziții emise și nici aplicarea legii în anumite cazuri. Chiar în condițiile complexe ale tranziției au fost elaborate și aprobate mai multe acte normative și legi privind patrimoniul cultural, inclusiv arheologic, mobil, imaterial. Dar problema rămâne, pentru că nu avem mecanismul de aplicare a legislației în vigoare și nici asumarea de responsabilități în cazul neaplicării legii. Prea puțin se vorbește, din păcate, despre cât de puțină cultură se face în școli. Există puține ore de muzică și de desen în curriculum, nu avem ore de teatru, de patrimoniu, așa cum există în foarte multe țări din lumea contemporană, în care se pune preț enorm pe creativitate și inovare, pe gândirea din multiple perspective. Ar trebui să vorbim și să scriem mai mult despre patrimoniu, despre educație pro și prin patrimoniu. Ar trebui să convingem autoritățile educaționale de necesitatea și rezultatele educației pentru patrimoniu. Oricum, în cadrul procesului formativ-educativ, instituțiile sunt obligate să ofere servicii de calitate. Educația pentru patrimoniu, promovată prin bunuri culturale mobile și imobile, lipsește din manualele școlare, din cursuri și sinteze, din practica școlară și universitară, din propaganda vizuală. În pofida acestui fapt în practica zilnică, în educația formală și non-formală există unele realizări pozitive, obținute de universități și muzee, asociații obștești, instituții de stat și private.

Rolul educației pentru patrimoniu constă în formarea și sensibilizarea individului cu problemele de patrimoniu. Educația pentru patrimoniu presupune obiective concrete:

- cunoașterea patrimoniului prin activități extracurriculare;
- atragerea elevilor la organizarea unor activități cu caracter extracurricular;
- promovarea patrimoniului ca factor educativ;
- aducerea patrimoniului în atenția tinerilor, studenților și a cadrelor didactice, într-o manieră accesibilă.

Dar „realizarea obiectivelor educației pentru patrimoniu depinde atât de caracteristicile patrimoniului cultural prezentat, cât și de caracteristicile psihosociale și culturale ale populației căreia îi este destinată o astfel de educație. La rândul lor, aceste valori care urmează a fi împărtășite au nevoie, în egală măsură, de o raportare pozitivă la moștenirea culturală și de o evoluție a

mentalității spre cerințele vieții contemporane, în care educația să capete tot mai mult un conținut, pe de o parte, vocațional și voluntar și, pe de altă parte, plasat în sfera diversității”². În cadrul vastului proces formativ-educativ trebuie să se încadreze instituțiile de cultură, instituțiile din cadrul sistemului educațional, diverse asociații obștești, comunitățile locale. Patrimoniul este o componentă esențială a mentalului colectiv și, odată introdus în circuitul educațional, poate să schimbe radical concepțiile și atitudinile membrilor societății față de rolul și locul patrimoniului în viața societății contemporane, poate conduce la creșterea nivelului intelectual al personalității, a interesului pozitiv față de identitatea culturală și națională. Este necesară o abordare activă a tuturor categoriilor de patrimoniu, de implicare activă a societății civile, a comunităților locale în cercetarea și promovarea patrimoniului cultural. Educația pentru patrimoniu informează și conștientizează membrii societății, mobilizează comunitățile locale, dezvoltă competențe și deprinderi, asigură și implică publicul larg în rezolvarea problemelor legate de buna tratare, gestionare și valorificare a patrimoniului material și imaterial, cultural și natural, mobil și imobil. Implicarea societății civile în procesul de patrimonializare, de cele mai multe ori se face prin intermediul proiectelor educaționale. Aceste proiecte bine elaborate și realizate pot declanșa interesul și motivația atât pentru învățare, cât și pentru transmiterea mai departe a experienței culturale trăite. Un proiect în care este implicată o comunitate, diverse categorii sociale poate deveni o platformă de dezbateri, în care oamenii își pot împărtăși experiența, opiniile, pot învăța lucruri noi, însuși deprinderi etc. Prin proiecte educaționale, publicul conștientizează că patrimoniul este un bun comun care trebuie descoperit, prețuit, protejat pentru generațiile viitoare. Implicarea civică, atitudinea de respect și responsabilitate față de patrimoniu poate schimba aspectul unei comunități, poate conduce la o dezvoltare durabilă. În acest sens este plin de conținut proiectul „Situl istoric. *Tabăra regelui suedez Carol al XII-lea de la Varnița* – valorificare și promovare”. Asociația obștească „Femeie. Speranță. Viitor” din localitatea Varnița a fost aplicantul proiectului, avându-i ca parteneri mai multe instituții de stat și obștești. Proiectul a fost unul de valorificare științifică și publică a unui sit istoric, cunoscut ca *Tabăra regelui suedez Carol al XII-lea*, semnificativ prin asocierea sa cu personalitatea lui Carol al XII-lea și a evenimentelor istorice de la începutul secolului al XVIII-lea. Proiectul și-a propus o cercetare istorico-documentară a sitului, investigații arheologice, restaurarea monumentului consacrat regelui suedez, elaborarea și prezentarea în aer liber a demersului expozițional legat de segmentul de istorie comună moldo-suedeză, amenajarea terenului din jurul sitului, utilizarea acestui sit istoric ca resursă

---

² Sorin-Mihai, Constantinescu, *Un traseu al responsabilității față de patrimoniu*. În: Revista muzeelor. București, 2017, nr. 1, p. 64.

culturală și economică, dezvoltarea strategiei de întreținere a sitului istoric etc. Pentru participanții la realizarea acestui proiect au fost stabilite sarcini concrete:

- crearea unei atitudini adecvate a comunității locale față de protejarea patrimoniului cultural;
- mobilizarea comunității locale în procesul de ocrotire a patrimoniului;
- utilizarea sitului ca resursă culturală și economică în beneficiul societății, inclusiv a comunității locale;
- interpretarea patrimoniului cultural și natural al sitului istoric de la Varnița în scop didactic, educativ, istoric, cultural, etc.

De fapt, a fost un proiect care urma să rezolve două obiective concrete: crearea unui centru turistic atractiv și identificarea unor alternative de dezvoltare economică durabilă pentru comunitate. Implicarea comunității locale, a studenților voluntari de la Universitatea Pedagogică de Stat „I. Creangă” a scos în evidență necesitatea elaborării și aplicării unei strategii integrate de regenerare a localității Varnița, care să promoveze, în primul rând, valorificarea potențialului neexploatat al patrimoniului cultural. Aceasta ar reprezenta un prim pas în promovarea unui turism modern și durabil în regiune. Implicarea comunității locale, a unor asociații obștești, a studenților voluntari și asumarea unor anumite responsabilități de către aceștia a atras după sine interesul întregii comunități în a dovedi respect față de valorile culturale locale, naționale, universale, pentru moștenirea culturală comună. Un rol important în realizarea proiectului a avut voluntariatul, componentă importantă în educație. Realizarea acestui proiect a trezit interesul comunității pentru păstrarea și promovarea patrimoniului, comunitatea locală a acceptat o formă alternativă de cunoaștere a istoriei – educația prin patrimoniu și a conștientizat necesitatea realizării unor programe, activități generatoare de venituri pe baza utilizării patrimoniului cultural, a sitului istoric ca obiectiv turistic.

Când vorbim despre patrimoniu, ne punem întrebarea pe cât este el important în sistemul educațional al Republicii Moldova, cum acesta poate fi deschis spre colaborări culturale, care să completeze programa școlară și abordările pedagogice tradiționale. Există multe inițiative care își propun să introducă patrimoniul în școală prin ghiduri, diverse materiale și opționale de sine stătătoare. Vocea puternică a inițiativelor ar trebui să fie auzită, pentru că patrimoniul este o mare necunoscută pentru elevi și, în general, pentru majoritatea populației. Începând cu anul 2008 se vorbește mult despre pedagogia de patrimoniu, evidențiată și apreciată și în Recomandarea nr. R (98) 5 a Consiliului European, care prevede „înființarea unei platforme de dialog public între instituții culturale și școli, a unui cadru pentru educarea pe termen lung a responsabilității civice față de conservarea și punerea în valoare a patrimoniului, în acest scop fiind

necesar crearea unui sistem de colaborare între instituțiile de patrimoniu și cele din sistemul educațional”³.

Pedagogia de patrimoniu în Republica Moldova este promovată prin proiecte de cercetare, educaționale, programe extracurriculare. Pedagogia de patrimoniu presupune o interpretare interdisciplinară a patrimoniului și un parteneriat între educație și cultură, prin utilizarea diverselor metode de comunicare, exprimare. Este necesară o relație puternică, în permanentă dezvoltare între două instituții creatoare de educație: școala și muzeul. Din păcate, acest parteneriat este greu de stabilit. Atât instituțiile culturale, cât și cele din sistemul educațional nu totdeauna au demonstrat o atitudine favorabilă patrimoniului cultural. Parteneriatul implică participare și colaborare, pentru a educa prin și propatrimoniu.

În cadrul temelor pe care le regăsim în educația pentru patrimoniu, educația muzeală joacă un rol aparte, pentru că muzeul este o resursă educativă importantă. Este necesar să menționăm că „educația muzeală este structurată, în primul rând, prin intermediul unui discurs construit cu ajutorul dispozitivului de prezentare muzeală, sunt necesare metode noi de a comunica acest discurs, care să creeze un mediu vizual favorabil învățării”⁴. Educația este acea funcție a muzeului la care se raportează majoritatea activităților muzeale consacrate publicului. Este important procesul de învățare în muzeu, în care sunt implicate mai multe persoane și care se poate desfășura într-un mod formal sau neformal. Învățarea în muzeu are o caracteristică importantă, este „personală, orientată spre cunoștințe și sentimente, este o învățare liberă, construită într-un mod personal, în funcție de cunoștințele deja acumulate. Învățarea în muzeu are loc în contact cu obiectele reale, este voluntară, este stimulată de interesul personal și depinde de contextul social”⁵. Când vorbim despre educația sau învățarea prin patrimoniul muzeal trebuie să conștientizăm că există diverse categorii de vizitatori cărora li se adresează tipul de educație formală sau informală. Muzeul rămâne, și la începutul secolului XXI, un loc de învățare, de educație prin patrimoniu, cu conținuturi de formare proprii, utilizând o didactică diferită față de didactica școlară, dar o instituție deschisă pentru toți. Instituțiile muzeale din republică, prin proiecte educaționale, pun în valoare bunurile culturale de patrimoniu. Aceste proiecte au scopul de a declanșa interesul pentru învățare, pentru cunoaștere, de a trezi interesul pentru patrimoniul cultural al țării, pentru implicare în păstrarea și

---

³ Lucia, Marinescu, *Pedagogia de patrimoniu - între iluzie și realitate*. În: Tyragetia, 2008, nr. 2, p. 398.

⁴ Constantin, Cucos, *Pedagogia muzeală - statut, obiective, valențe practice*, <http://www.constantincucos.ro/2013/11/pedagogia-muzeala-statut-obiective-valente-practice> (16 nov. 2017).

⁵ A. Langlois, *La motivation et l'apprentissage dans les musées*, http://www.mwmoireonline.com/05/11/45367m_La-motivation-et-lapprentissage-dans-les-musees2.html

promovarea patrimoniului, pentru înțelegerea faptului că patrimoniul este un bun comun care trebuie descoperit, promovat, protejat și pentru generațiile viitoare.

Protejarea patrimoniului este parte componentă a culturii și istoriei naționale. Ea are impact deosebit asupra dezvoltării proceselor istorico-culturale și sociale, contribuie la democratizarea și umanizarea conștiinței sociale. Pentru a înțelege problema construcției identitare a Chișinăului, un grup de voluntari – studenți și muzeografi, au elaborat și propus spre realizare proiectul *Cartierul muzeelor din Chișinău*. *Cartierul Muzeelor din Chișinău* este o experiență urbană de promovare comună a patrimoniului național prin organizarea unui traseu cultural în centrul orașului Chișinău. Traseul va încadra instituții muzeale, instituții culturale: teatrul *Licurici*, teatrul *A. Mateevici*, Biblioteca Națională, Biblioteca pentru copii „I. Creangă”, precum și hoteluri, restaurante, cafenele, care vor avea oportunitatea să lanseze proiecte sau evenimente în cadrul *Cartierului Muzeelor* ori să devină parteneri asociați. *Cartierul* poate servi drept spațiu de desfășurare a programelor culturale, ateliere, training-uri, festivaluri, spectacole, astfel încât zona să devină un veritabil centru cultural, atât de necesar orașului Chișinău. În cadrul proiectului a fost elaborată pagina web a *Cartierul muzeelor din Chișinău*, fiind realizată de către Comitetul Național ICOM Moldova, financiar susținută de către Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova, în cadrul Programului de finanțare parțială din bugetul de stat a programelor, proiectelor și acțiunilor culturale desfășurate de către organizațiile obștești. Proiectul este unul educațional și are drept scop educația prin și pentru patrimoniu.

Un alt proiect educațional în curs de desfășurare este proiectul „Inovații în educație despre patrimoniu. Seminar de instruire și inspirație” – proiectul este realizat în cadrul programului RITA „Transformări în regiune” și ERASMUS de către Asociația Pracowina Etnograficzna „Witolda Dynowskiego” (Polonia), Comitetul Național ICOM Moldova, Fondul de Tineret și Inovații Europene (Ucraina). Scopul proiectului este îmbunătățirea calității proiectelor educaționale privind patrimoniul cultural, adresate tinerilor, implementate de către muzeografi și specialiștii în domeniul patrimoniului cultural din Moldova și Ucraina, prin intermediul instruirii și schimbului de experiență. Este un proiect promovat de anumite asociații obștești preocupate de problemele patrimoniului, iar obiectivele lor se referă la educarea și informarea studenților, proprietarilor, a comunităților și a publicului larg, în spiritul respectului față de monumentele istorice, față de patrimoniul mobil, la facilitarea accesului publicului larg la patrimoniu, pentru că educarea este în corelație cu îmbunătățirea și extinderea accesului publicului la toate categoriile de patrimoniu.

Astăzi, educația pentru patrimoniu străbate o perioadă de transformări radicale legate de metode și forme, aplicare și rezultate. Rezultatele educației pentru

patrimoniul ar trebui mai bine prezentate publicului, inclusiv prin intermediul mass-media. Din păcate, nu avem în Republica Moldova o presă de specialitate. În presă moldovenească, subiectele de patrimoniu își găsesc loc doar din perspectiva acordului sau dezacordului politic, al scandalului sau a știrii șocante, și nu din aceea a unei sistematice informări și a educației publice.

Este evident că astăzi discursul pentru educația propatrimoniului trebuie reelaborat, modernizat și adecvat la cerințele de transformare, schimbare, înlăturând toate carențele din domeniu. Nu este suficient să constatăm nevoia unei schimbări, este necesar să asigurăm acesteia toate condițiile de realizare. Și această schimbare în educația pentru patrimoniu poate fi realizată numai cu interesul și sprijinul statului, al societății civile, al comunităților locale. Patrimoniul poate deveni o componentă esențială și de mare efect a dezvoltării durabile a societății contemporane. Dar este necesară asumarea și manifestarea responsabilității pentru educația propatrimoniului. Lipsa resurselor financiare nu poate fi invocată atunci când vorbim de educație. Ignorarea educației pentru patrimoniu, a procesului de patrimonializare va duce la pierderi și greșeli colosale, riscăm să pierdem valori care ne-ar putea ajuta să construim un viitor durabil, să păstrăm identitatea culturală și națională. Instituțiile culturale, educaționale, producătorii culturali se află astăzi într-o situație unică – ei au posibilități enorme de a promova schimbările sociale prin educația pentru patrimoniu. Prin educația pentru patrimoniu pot fi evidențiate aspecte legate de diversitate, incluziune, conservare culturală, diverse conexiuni, creând experiențe semnificative care pot interpreta aspecte sociale importante și pot deveni, astfel, o forță de schimbare a realității.

Bibliografie:

1. Constantinescu, Sorin-Mihai, *Un traseu al responsabilității față de patrimoniu*. În: Revista muzeelor (București), 2017, nr. 1, pp. 62-68.
2. Marinescu, Lucia, *Pedagogia de patrimoniu – între iluzie și realitate*. În: Tyragetia, 2008, nr. 2, pp. 393-400.
3. Oprea, I., *Transmuseographia*. București: Oscar Print, 2000, 615 p.

Surse WEB:

1. Cucos, Constantin, *Pedagogia muzeală – statut, obiective, valențe practice*, <http://www.constantincucos.ro/2013/11/pedagogia-muzeala-statut-obiective-valente-practice> (16 nov. 2017).
2. Langlois, A., *La motivation et l'apprentissage dans les musées*, http://www.mwmoireonline.com/05/11/45367m_La-motivation-et-lapprentissage-dans-les-musees2.html